

LITTERATUR

Magne Sæbø (red.): *Hebrew Bible/Old Testament: The History of Its Interpretation. Volume II. From the Renaissance to the Enlightenment* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008), 1248 sid.

Till en av de mer påtagliga trenderna inom den moderna bibelvetenskapen hör intresset för utläggningshistoria (jag låter här termen stå för både det som på tyska kallas *Auslegungsgeschichte* och det som kallas *Wirkungsgeschichte*). Det kan gälla enskilda bibeltexters, bibelböckers eller hela Bibelns bruk och påverkan på senare texter och annat material.

I anslutning till denna trend pågår sedan 1980-talet ett enormt arbete som i tre volymer ska ge en översikt över Gamla testamentets utläggningshistoria. Ledare för arbetet är Magne Sæbø, pensionerad professor i Gamla testamentets exegetik vid Menighetsfakulteten i Oslo. Hittills har första och andra volymen utkommit i tre band. Ännu återstår en volym som ska omfatta två delar och handla om 1800- och 1900-talen. Volym I, del 1 behandlade antiken, del 2 behandlade medeltiden. Nu föreligger volym II, som ger en översikt över renässansen och upplysningstiden.

I en kort men faktsäckad inledning till volymen ger Sæbø en lysande summering av arbetet med boken. Han redogör för terminologi, tidsindelning, historiska problem i anslutning till renässansen, humanismen och upplysningen. Därefter följer 43 kapitel av olika författare och av olika längd. Det börjar med ett kapitel om arvet från medeltiden och slutar med ett avsnitt om Johann Philipp Gabler och begreppet ”bibelteologi”. Däremellan finns längre eller kortare avsnitt om så skilda aspekter av Gamla testamentets tolkningshistoria som *Biblia Pauperum*, judiska och kristna bibelutläggare under renässansen, tidigare kristna hebraister, förreformatoriska väckelserörelser, bibeltolkning, reformationens kulturella och sociopolitiska kontext, och naturligtvis Luthers och andra reformatorers exegetiska och hermeneutiska arbeten. Volymen är ett veritabelt ymnighetshorn fyllt av lärdom.

Författarskaran består av både kända och mindre kända forskare, och till styrkan hör att både judiska och kristna medarbetare och teman ges utrymme. Mångfald och bredd utmärker inte bara den tid som behandlas utan även temaval och medarbetarskara. Här ges breda och sammanfattande översikter snarare än snäva detaljstudier, och av de nästan ofattbart omfattande litteraturhänvisningarna framgår att det allra mesta bygger på gedigen forskning. I vissa fall handlar det om noggrann genomgång och summering av andra forskares arbeten, i andra fall på grundforskning; det finns flera exempel på pionjärstudier bland bokens artiklar.

Hebrew Bible/Old Testament: The History of Its Interpretation (HBOT II) är inte lämpad för snabbläsning.

Det är en bok – eller med tanke på alla volymerna: ett bokverk – ämnat för noggrant studium, för att få inblick och överblick, för att hämta uppslag till vidare forskning, för att få litteraturtips. Till volymens många tjänster hör också de utförliga registren: person-, sak- och ställregister.

Det vore naturligtvis ingen omöjlighet att ta upp en hel del detaljer eller enskildheter där det är möjligt att anmäla avvikande åsikt eller ge kompletterande synpunkter till innehållet i någon av de många artiklarna. Men i stället för att göra det, vill jag än en gång peka på rikedomen i materialet. Här presenteras studier och ämnen som alltför sällan nämnts i tidigare forskning, åtminstone enligt min erfarenhet. Att Gamla testamentet har en rik utläggningshistoria är väl känt, men hur rik den är förefaller mindre bekant. Då är det roligt – ja, lusten ska inte förnekas – att ta del av en bok där jag som läsare får lära mig mycket om så skilda ämnen som de första tryckta bibelkommentarerna, de senmedeltida judiska kommentatorerna, humanisternas bibelarbete, de tidigaste tryckta hebreiska biblarna, de i vår nordiska kontext mindre bekanta valdensarna och lollarderna, anabaptisternas läsning av Gamla testamentet, de pietistiska exegeternas bibelarbete och så vidare. HBOT II är inte bara en innehållsrik, imponerande och lärorik bok; det är en fascinerande bok. Jag har ägnat många kvällar åt att läsa i den, och det ångrar jag inte. Måtte en stor skara uppskattande läsare såväl bland professionella gammaltestamentliga bibelforskare som allmänt intresserade och kunskapsörstande studerande ta del av Magne Sæbø's och hans många medarbetares arbete. Det är deras möda värd.

LarsOlov Eriksson
Docent, Uppsala

Claudio Moreschini, Enrico Norelli (red.): *Handbuch der antiken christlichen Literatur* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2007), 680 sid.

Det här är en handbok, eller en *manuale*, som den italienska originaltiteln säger. Det är alltså något så bra som en bok som kan köpas utan dåligt samvete för den som inte hinner läsa de 700 sidorna från pärm till pärm. Den har ett annat syfte: att kunna finnas på armlängds avstånd, som ett handgripligt arbetsredskap för forskaren eller studenten inom en rad discipliner med intresse för senantiken och den tidiga kristendomen, som ett hjälpmedel till att få både en översikt över tidigkristna tänkares skrifter och en ingång till utgåvor, översättningar och sekundärlitteratur, som är lämpliga att söka upp om arbetet skall fördjupas. Om någon tycker det låter gammalmodigt med denna typ av hantverk, så skulle jag

hävda att det går snabbare att fiska efter information med denna häv än med det världsvida nätet, där man aldrig vet vilken fisk det är som har fastnat.

Ibland kallas den här typen av handböcker för patrologier ("fädernas lära"), och det finns en lång rad av föregångare, som Quastens engelskspråkiga *Patrology*. Denna gång följer författarna upp en 25 år gammal italiensk förlaga av Mario Simonetti och de betonar att de fokuserat på den *litteratur* som producerades av kristna i den tidiga kyrkan. Det är ett gott syfte att hjälpa läsaren av äldre tiders texter att sätta dem i en litterär kontext innan hon drar slutsatser om vad de säger. I handboken ges referenser till den större litterära kultur som de kristna författarna var en del av. I ett kapitel som heter *Christentum und Spätantike* visar författarna förtjänstfullt på hur olika förhållandet mellan kristendom och kultur har tolkats av forskarna under 1900-talet, och hur det har påverkat läsningen av de kristna författarna. En historiker som personifierar den förändrade synen är Henri-Irénée Marrou, som 1938 skriver en avhandling om Augustinus och den antika bildningens slut, i anslutning till Gibbons tes om antikens undergång i.o.m. kristendomen. På 70- och 80-talet kommer han dock att ompröva denna värdering och väljer istället att beskriva förändringen som en "transformation" istället för en nedgång. Utifrån denna förändrade syn på patristiken blir det avgörande att kunna sätta det kristna arvet i ett större kulturellt sammanhang om man alls skall förstå den senantika kristendomen. Författarna ser sig själva som litteraturvetare och historiker, och vill undvika teologiska ställningstaganden, som stämpeln heretiker. Ändå är det klart att det ena inte går att skilja från det andra helt och hållet. Hur skulle man annars alls kunna kalla något för antik *kristen* litteratur? Mer problematiskt blir det när författarna (eller närmare bestämt Norelli) i alltför hög grad använder spöktermen "gnostisk" som förklaringsmodell.

Även om författarna har avgränsat sig, så är den senantika kristendomen ett stort hav att fiska i: allt ifrån Paulus brev, och brevgrenen, till exeges, liturgisk diktning och teologisk kontrovers i mitten av 500-talet. Det kan inte vara lätt att sortera så mycket fisk och frågan är hur författarna har lyckats. Visserligen är det bra att de undviker att göra som Quasten och dela in den kristna senantiken i ett före och efter en gyllene patristisk era, men i sin helhet är urvalskriterierna istället otydliga, och innehållsförteckningen översiktlig med sina 40 kapitel. I någon mån gäller denna otydlighet även innehållet i de enskilda artiklarna. Enligt min mening hade det varit bättre om det verkligen varit litteraturen som satts i fokus. Med det menar jag inte bara genre och kontext, utan också texten i sig, som handskrift (hur har den har spridits vidare och i vilken grad och till vilka språk?). Sådan information ges – ibland. Allt för stort utrymme ges istället författarens livshistoria, och till att berätta

texten, istället för att berätta om texten, och dess kontext. Hermeneutiska resonemang som kapitlet om relationen till senantiken är sällsynta. Mitt intryck är att boken på denna punkt inte har så tydligt fokus som utlovats, och riskerar att bli ännu ett allmänt översiktsverk där kyrkofäderna presenteras.

När det gäller bibliografin, så spelar den en extra viktig roll i den här typen av handbok. Nu kan ingen vänta sig en så fullständig lista som äldre tiders motsvarigheter kunde stå för: det finns för mycket litteratur att välja mellan. Det är ett ordentligt urval som har gjorts, och inte minst det faktum att både den italienska och den tyska språksfären får plats kan göra bibliografin intressant även för den som är initierad. De brister som ändå finns skall inte författarna främst lastas för, men väl de tyska utgivarna av boken. Det gäller dels layoutmässigt, eftersom bibliografin är svårsläst, men också relevansen av bibliografin, som undergrävs när engelska böcker redovisas enbart i tysk översättning. En jämförelse med det som till synes är den engelska översättningen av Moreschinis och Norellis patrologi, *Early Christian Greek and Latin Literature*, visar att denna har både en tydligare struktur och en mer genomarbetad bibliografi. I själva verket är den engelska utgåvan att föredra av ett än mer tungt vägande skäl: brödtexten är mer utförlig. Döm om förvåningen när jag upptäckte att det finns två italienska utgåvor, den ursprungliga, och en sammanfattad uppföljare. Medan den engelska texten har översatt "originalet", så är den tyska texten översatt från den förkortade utgåvan. En snabb källkritisk jämförelse visar att det är konsekvensen i genomförandet som har fallit till föga i den senare (även om det faller utanför denna recension att bedöma den längre texten).

Den tyska titeln döljer även det som är handbokens största begränsning, och som stavas "greca et latina" på italienska. De behandlar bara litteratur som är skriven på grekiska eller latin. Det kan tyckas rimligt att begränsa urvalet på detta sätt, men därigenom avgränsas också mycket av det som förändrat bilden av senantiken de senaste decennierna. Till viss del är det just genom att kartan utvidgats och att det perifera blivit centralt, som historien har kunnat skrivas om och befrias från tidigare polariseringar, som den mellan grekiskt och semitiskt. Syriska texter, som Efraim Syriens hymner, går inte att bortse ifrån längre, präglade som de är av både semitiskt och grekiskt tankegod. Koptiska texter, som delar av Nag Hammadi-kodexen, kan inte bara ses som kopior av en förment grekisk originaltext, utan måste också läsas i sin egen rätt. Utan dessa "minoritetsperspektiv" förlorar handboken en del av sitt värde för forskaren och ger inte tillgång till de tolkningsförflyttningar som har skett.

Det är inget tvivel om att författarna till denna handbok besitter en ansevärd kompetens som gör att de kan hantera ett så mångfaldigt och mångbottnat material som den tidiga kyrkans texter. Men det hindrar inte att jag

saknar en mer konsekvent genomförd handbok till den tidigkristna litteraturen. Det är inte så att man sjunker, om man ger sig ut med dessa fiskare. Men för den som söker en ny trållare genom de patristiska farvattnen rekommenderar jag hellre Hubert Drobners *Lehrbuch der Patrologie* (eng *The Fathers of the Church*).

Andreas Westergren
Doktorand, Lund

Jonathan Hill, Per Beskow & Maria Store: *Den kristna kyrkans historia* (Örebro: Libris förlag, 2008), 558 s.

Att skriva något så omfattande som den kristna kyrkans historia i ett band är egentligen en omöjlig uppgift. Ofta löses den genom att fokus läggs på ett eller ett fåtal historiska perspektiv, samtidigt som sådana avgränsningar i tid och rum görs, att det som ska vara hela kyrkans historia snarare blir kyrkans historia i ett högst begränsat område, under en begränsad tid av historien. Den engelske författaren och journalisten Jonathan Hills lösning blev tvärt om att försöka ta med så många perspektiv som möjligt, över största tänkbara geografiska område, över ett tidsspänn på två tusen år. Resultatet är förvånansvärt bra.

Den kristna kyrkans historia består av sju ton kapitel och saknar helt den traditionella, fyrdelade kyrkohistoriska periodiseringen i fornkyrka, medeltid, reformationstid och modern tid. Detta är en klar styrka, här rent av nödvändighet, då en sådan uppdelning framför allt är en konstruktion för den västeuropeiska kyrkohistorien. Till exempel saknar en term som medeltid egentligen relevans redan för den ortodoxa kyrkans historia. Hill följer i sina kapitel hellre en längre tidslinje inom ett visst geografiskt område, vilket tydliggör de historiska sammanhangen.

Detta framkommer inte minst i skildringen av de arianska och kristologiska striderna på 300- och 400-talen. Hill lyckas göra de teologiska skiljelinjerna så tydliga de kan bli i en översikt av detta slag. Därtill finns hela tiden den maktpolitiska dimensionen i konflikterna närvarande. Detta dubbla perspektiv mot kyrkans teologiska och politiska utveckling är något som i hela boken balanseras väl. Styrkan i de långa tidslinjerna visas bland annat i efterdyningarna av den kristologiska striden: Hill överger inte de självständiga kyrkor som bildades efter koncilierna i Efesos och Chalcedon efter år 451, utan fortsätter följa dem genom historien. Att Hill ibland ger plats åt mer kuriösa upplysningar som att den bysantinske kejsaren Zenon ska ha saknat knäskålar, gör ingenting eftersom det centrala i framställningen här förstås är Zenons inlägg i den kristologiska striden genom *Henotikon*.

Alla kyrkor och världsdelar får naturligtvis inte lika stort utrymme. Hill ger överlag utvecklingen i Nordamerika förhållandevis stor plats, inte minst de evangelikala rörelserna under 1900-talet. Ett intressant avsnitt handlar om föregående århundrade, då USA redan blivit ett religiöst mycket differentierat land. I södern fanns, framför allt i spåren av "the great awakening", en mer enhetlig religiositet än i det etniskt, kulturellt och religiöst mer splittrade norr. Dessa skillnader lyfts fram som en viktig faktor i den utveckling som ledde till det amerikanska inbördeskriget, något man sällan ser i den allmänna historieskrivningen om denna tid. Tyvärr skriver Hill trots detta att "Frågan som utlöste kriget var slaveriet" – en både förenklad och föråldrad uppfattning som däremot knappast skulle förekomma i ett modernt historiskt verk. En annan försummelse på det allmänna historiska planet är att Sverige helt glöms bort när huvudakterna i det trettioåriga kriget omtalas. Det ska dock framhållas att detta är två undantag i en osedvanligt välskrivna och saklig framställning även av det som inte omedelbart är kyrkohistoria.

Ett ämne som får något mindre utrymme än andra är kyrklig praxis (vilket står i fokus i Rasmussens och Thomassens jämförbara *Kristendomen. En introduktion*, 2007), även om goda skildringar av sådant som dopets, eukaristins och tidegärdens framväxt inte saknas. Större utrymme får den teologiska utvecklingen (vilken i gengäld får en mer undanskymd tillvaro i *Kristendomen*, allt vilket tydliggör de val en författare av ett översiktsverk måste göra). Hill förmedlar på ett bra sätt både det allmänna och det särpräglade teologiska tankegodset under en bestämd tid eller hos en individ. Kapitlet om liberalteologins framväxt, idégrund och konsekvenser under 1800- och 1900-talen är bara ett exempel på detta. Jag skulle vilja påstå att det inom ramen för denna stora kyrkohistoria ryms en god, om än helt översiktlig, teologihistoria.

Till den svenska utgåvan av *Den kristna kyrkans historia* har Per Beskow agerat redaktör på ett förtjänstfullt sätt. Beskow har getts frihet att i den löpande texten infoga uppgifter om svenska förhållanden och detta har berikat boken för oss svenska läsare. Även Maria Stores översättning förtjänar beröm. Bokens yttre utformning är vacker, med en rik bildsättning av hög kvalitet. Av hög kvalitet och relevans är även de illustrativa kartorna. En "kyrkohistorisk tidslinje" och ett tudelat person- och sakregister bidrar till att göra boken användbar som uppslagsverk. Jonathan Hills och Per Beskows försök att lösa det jag inledningsvis kallade en omöjlig uppgift, har blivit ett utmärkt översiktsverk om den kristna kyrkans historia.

David Gudmundsson
Doktorand, Lund